

הוראה מעוררת השראה

דברים בכנס "מורים מעוררי השראה"

בוגרי מסלול M.Teach בבית ברל, 10.6.2013

יורם הרפז

מה משמעות הביטוי הזה "הוראה מעוררת השראה"? זה לא צירוף נפוץ – "הוראה מעוררת השראה". אנחנו אומרים על הוראה כל מיני דברים, אבל לא דברים שקשורים להשראה. "השראה" הולכת טוב עם אמנויות – שירה, ציור וכדומה; היא לא הולכת טוב עם הוראה. מה למורה המנסה "להחזיק כיתה" ו"להעביר את החומר" ולהשראה? אילו מורים מנוסים יותר היו מארגנים יום עיון על הוראה, המילה האחרונה שהייתה עולה בדעתם היא "השראה". רק "פרחי הוראה" – סטודנטים להוראה שיש להם מעט ניסיון בהוראה והרבה תקוות לגביה – יכולים להעלות בדעתם את הצירוף הזה "הוראה מעוררת השראה".

אבל זה לא צירוף מופרך. באיזה רגע של השראה מארגני הכנס המציאו אותו והוא הרגיש להם טוב. אולי מישהו או מישהי אמר או אמרה: "בואו נקרא לכנס 'הוראה מעוררת השראה'", ואחרים אמרו "בסדר". זה נשמע להם טוב; לא רק המצלול, גם התוכן. מזיכרונם נשלפו תמונות של "הוראות מעוררות השראה" – מבית הספר, מהמכללה, מהספרות. הם הרגישו שיש דבר כזה וכתבו כותרת. הם הטילו עלינו, הדוברים, לתת לה תוכן.

אז מה זו "הוראה מעוררת השראה"? שימו לב: אני שואל את השאלה הזאת מנקודת מבטכם; מנקודת מבטם של סטודנטים להוראה שצופים בהוראה, חושבים עליה ושואלים את עצמם אם הם רוצים לעסוק בה – האם ההוראה נותנת להם השראה. אני מדבר אפוא על **הוראה מעוררת השראה להוראה**, הוראה שסטודנט להוראה צופה בה והיא מעוררת בו רצון לממש את עצמו בהוראה.

ובכן, נניח שסטודנט להוראה יוצא נרגש משיעור שצפה בו ואומר: "זו היתה הוראה מעוררת השראה!". למה הוא מתכוון? מה הוא בעצם אומר?

בעיני, כאשר מישהו אומר על מישהו או על משהו – אדם, נוף, יצירת אמנות, מוצר, רעיון, פעילות – שהוא נתן לו השראה, הוא אומר שהוא נתן לו חשק לחיות; או באופן ספציפי יותר – שהוא נתן לו חשק לעשות משהו משמעותי **עם חיי**; או באופן ספציפי יותר – לעשות משהו משמעותי **בחיי**; ולעשות זאת בדרכו שלו.

למשל, כאשר מוזיקאי צעיר אומר על קונצרט כלשהו – קלאסי, רוק, ג'אז: "הקונצרט הזה נתן לי השראה", הוא אומר שהקונצרט מילא אותו חיים, שהוא עורר בו תשוקה לנגן, לא סתם לנגן, אלא לנגן בדרכו שלו. הקונצרט עורר בו התפעלות ("הם נגנו מדהים!") והניע אותו לנגן בעצמו, את עצמו.

השראה היא מצב שבו משהו מעורר בנו התפעלות ורצון לפעול בדרכנו שלנו בתחום מסוים; השראה היא התפעלות ללא התבטלות – התפעלות מחזקת; היא מחזקת את הרצון שלנו לחיות ולעשות – בדרכנו שלנו. ייתכן שאדם חווה השראה, חווה גם משהו רליגיוזי או מטאפיזי, אבל אני רוצה לדבר על השראה באופן צנוע, מרוסן, ללא השראה...

דברים בעולם פועלים עלינו בשתי דרכים יסודיות. אחת **מחזקת חיים**; השנייה **מחזקת הישרדות**. הדרך הראשונה מחזקת את התשוקה, את ההנעה, את הפריצה מהיש; הדרך השנייה מחזקת את ההסתגרות, את הצמצום, את השמירה על היש.

דברים מחזקי הישרדות מעוררים חשדות, פחדים, חרדות; הם מקבעים אותנו למוכר, לשגור, לבטוח ודוחקים אותנו למגננה. הם משדרים לנו שהחיים הם איום, מועדים תמיד לפורענות; צריך להתכנס, להתחפר, לא לקחת צ'אנס.

דברים מחזקי חיים משדרים לנו שהחיים מלאי עניין, שהמרחבים פתוחים, שישנה חיוניות הממתינה למיצוי, שישנה הזמנה פתוחה להתנסויות חדשות ולמימוש מאוויים.

השראה היא הגרסה המוצלחת ביותר של חיזוק החיים. דברים מעוררי השראה מחזקים את התשוקה לחיות וליצור באופן... איך נאמר? מעורר ההשראה ביותר...

לפעמים הדברים האלה – מחזקי החיים ונותני השראה – הם התנהגויות של מורים בכיתה ומחוצה לה. סטודנט יכול לצפות בהוראה ולקבל השראה. הוראה של מורה מסוים מעוררת את התפעלותו ומעירה בו תשוקה לעסוק בהוראה – בדרכו שלו.

מה צריך להתרחש כדי שהוראה כלשהי תיתן לסטודנט להוראה שצופה בה השראה? מה בהוראה – כהוויה בעולם – עשוי לתת לנו השראה? שלושה דברים לפחות: **מקצועיות, אנושיות וייחודיות**. להוראה מקצועית, אנושית וייחודית יש פוטנציאל לתת השראה – למי שמוכן לקבל אותה.

מקצועיות ברמה גבוהה יכולה לתת לנו השראה; המיומנות, הבקיאות והרצינות של המקצוענים

יכולות לעורר התפעלות, להציע מופת של "עבודה טובה" ולהצית תשוקה לעשות עבודה כזאת. מתכנת שחודר לקרביים של המחשב התקוע שלנו, מדבר שם עם כל מיני קודים מסתוריים ומפעיל אותו מחדש; רופא מנתח שחודר לקרביים שלנו, מסיע שם כל מיני מכשירים תוך כדי צפייה במוניטור ומחזיר אותנו למוטב (הניתוח הצליח והחולה חי); שחקן על הבמה שנכנס לדמות באופן מושלם; שחקן על המגרש שמכניס גול ממצב בלתי אפשרי – ביצועים כאלה של מקצוענים יכולים לעורר התפעלות מחזקת, עתירת השראה.

הוראה מעוררת השראה היא הוראה מקצועית מאוד; בדרך כלל, אולי תמיד, של מורה מנוסה. מורה מקצועי "מחזיק כיתה" במובן החיובי של המילה – מנהל דיון, מסביר בבהירות, מגיב נכון, מעורר מחשבה ומבצע תפניות שמקדמות את השיעור. באופן ספציפי יותר הוא עושה בעיקר שני דברים – במישור הקוגניטיבי ובמישור המוטיבציוני.

במישור הקוגניטיבי מורה מקצועי עוזר לתלמידים **להבין**, כלומר לחשוב עם הרעיונות שלמדו; להפוך את המושגים, הכללים והתהליכים שלמדו לפיגומי המחשבה שלהם. מורה כזה משדרג את המחשבה של התלמידים – משכלל, מעמיק, מגוון אותה – באמצעות התכנים שאותם הוא מלמד; בתיווכו המיומן, התכנים מוטמעים בחשיבה של התלמידים ומשנים אותה, כלומר, משנים אותם (החשיבה אינה "שלי" האדם; היא האדם).

במישור המוטיבציוני, מורה מקצועי **מעורר הנעה ללמידה נוספת**. התלמידים מעורבים בשיעורים שלו – שואלים, מתווכחים, חוקרים, רוצים לדעת יותר. הם יוצאים מהשיעורים בהרגשה שתחום

הדעת שהמורה מלמד מרתק וכדאי להשקיע בו מאמץ – לא רק בשביל הבחינה. הם יוצאים עם חוויה שלמידה של תחום הדעת ובכלל, היא "כיף"; אולי כיף תובעני (hard fun), אבל "שווה". הוראה מקצועית כזאת, הוראה מטפחת הבנה והנעה, יכולה להדליק בנו רצון עמוק, קיומי, לעסוק בהוראה – לתת לנו השראה.

להוראה כתיווך ידע לתלמידים יש גם אופק פדגוגי; היא משפיעה על מכלול אישיותו של התלמיד. זה ההבדל בין מורה למנוע חיפוש באינטרנט; תוך כדי הוראה, תוך כדי "העברת ידע", המורה קושר יחסים אנושיים עם התלמיד ומשפיע עליו. **הממד האנושי** של ההוראה כחינוך הוא עתיר השראה.

ההוראה מוגדרת כחינוך באמצעות ידע, אך תוך כדי ההוראה – תוך כדי העיסוק בידע – המורה קושר יחסים אנושיים בכיתה ומחוצה לה, יחסים שאינם קשורים באופן ישיר לידע של תכנית הלימודים. ליחסים האלה יש השפעה מחנכת. לעתים מבדילים אותם מן ההוראה ומכנים אותם "חינוך".

כאשר אנחנו מתבוננים ביחסים האלה או קוראים עליהם, הם נוגעים ברגשות המוסריים שלנו ונותנים לנו השראה. אנחנו אומרים לעצמנו: "גם אנחנו רוצים לחנך; גם אנחנו רוצים לעזור לאנשים צעירים לצאת ממצוקה, מסכנה, ולעלות על מסלול המראה".

כאשר מדברים על "מחנכים מעוררי השראה" חושבים מייד על יאנוש קורצ'אק, ואחר כך על מחנכים גדולים אחרים כמו פסטולוצי, מקרנקו או ניל. אני מעדיף לדבר על מחנכים אלמונים במערכת החינוך שלנו, מחנכים שעושים עבודה חינוכית יומיומית נטולת תהילה. בואו נקרא כמה קטעים שפרסם מנדי רבינוביץ' בהיותו מנהל בית ספר "נעורים" – בית ספר פנימייתי לנוער בסיכון – ב"הד החינוך" באוגוסט 2008 תחת הכותרת "ממציא חלומות".

קלף מנצח

הדילר שמחלק לילדים את הקלפים בקזינו של החיים אדיש לגורלם. הילדים שפגשתי קיבלו את הקלפים הגרועים ביותר בחפיסה. עם הקלפים האלה הם צריכים להתחיל לשחק; אין החזרות. זה לא הדבר הגרוע ביותר. מה שגרוע יותר הוא שהם מתאהבים בקלפים הגרועים שלהם, וכאשר יוצא להם פתאום קלף טוב, הם לא מאמינים שהוא אמיתי, מוותרים ומחזירים אותו לחפיסה. ניסיתי לשנות את הדיל, לעודד את הילדים לקחת קלפים טובים יותר, לשחק אתם ולנצח. דבר אחד בטוח: אני, שבחרתי כמעט במקרה לעבוד עם נוער בסיכון, קיבלתי קלף מנצח.

יוסף

כפר הנוער שבית הספר נמצא בתחומו מקבל את דייריו ואורחיו בתמונה של ים כחול, עצים ירוקים וגגות כתומים. בחמישים המטרים שבין החניה למשרד המנהל אני נפרד מן התמונה השלווה הזאת. הכניסה למשרד דומה לחדר מיון – מורים ותלמידים זקוקים לטיפול, עכשיו, בלא דיחוי. גם יניב המדריך מחכה: "אני לא מצליח להעיר אותו, שוכב כמו מת", הוא אומר לי. אני יודע שזה יוסף, נער אתיופי. הוא לא הגיע לבית הספר כבר ארבעה ימים. ישן רוב הזמן. אני נכנס לחדר. יניב מאחוריי.

אני נוגע בעדינות בראשו של יוסף: "יוסף, מה קורה?". זוג עיניים לבנות ועצובות נפקחות לעברי. אני לא יודע מה לומר וממילא אני חנוק. "תגיע למשרד שלי", אני אומר לבסוף. הוא מגיע, שותק. ניסיונותיי לתקשר כושלים בזה אחר זה. אני קובע פגישה למחר. אנחנו מתחילים להיפגש בקביעות. נקשר דיבור, נפרצים מחסומים. הוא מקריית ים, שמונה אחים, אמא לא מצליחה למצוא עבודה, אבא נעלם. יוסף לא אוהב לדבר על העבר ולא על ההווה. אני מתחיל לדבר אתו על העתיד. אין לו בשלב זה חלומות. הוא לא יודע לחלום. הוא עסוק בהישרדות. אנחנו מדברים כמעט כל יום, אם לא פנים אל פנים אז במייל, לאחר שלמד כיצד להשתמש בו. אחרי שנה אנחנו כמעט ידידים. הוא יוצא אתי לסיבובי הבוקר, מזרז את חבריו להגיע לכיתות. הוא נרשם לחוג ימאות וחותר בהתלהבות בקיאק. תמונתו בקיאק היא "שומר מסך" במחשב שלי. יהודי טוב מאוסטרליה נתן תרומה ואני שולח את יוסף לקורס נהיגה בדחפורים. בכיתה י"ב עיניו מלאות תכניות, מלאות חיים. לפני זמן מה פגשתי אותו ברכבת, מדיו מגוחצים, חייל מצטיין בחיל החימוש. יש לו כבר תכנית לאזרחות.

אנה

ארבע שנים לאחר שסיימה את לימודיה בבית הספר היא מופיעה פתאום בפתח משרדי: "מנדי מה שלומך? באתי לספר לך שהתחתנתי". חורף 2005 בפולין לא היה קר כמו שציפינו. הגזמנו בלבוש החם שלקחנו אתנו. משלחת התלמידים שיצאתי בראשה לאתרי הזיכרון בפולין כללה תלמידים מכל תפוצות ישראל, גם מאוקראינה – ארץ הולדתה של אנה. באחד הימים תיירנו בין בתי הכנסת העתיקים של קרקוב. אנחנו ראינו בתי כנסת. אנה ראתה כנסיות. ליד אחת מהן היא פנתה אליי בהיסוס: "אפשר להיכנס?". "כן, אם זה מעניין אותך", ענית. נתתי מבט בקבוצת התלמידים המתרחקת ונכנסנו. אנה הבחינה במבוכה שלי ואמרה: "תבין אותי מנדי, עד שהגעתי לארץ הייתי מבקרת בכנסייה לפחות פעם בשבוע". היא הסתכלה סביבה בעיניים סלבויות כחולות, הורידה את כובע הצמר שלה, כרעה לפני פסלה של מריה ומלמלה תפילה. יצאנו. "את נוצרייה?", שאלתי. "לא" היא אמרה, "אבל עד גיל 12 הייתי בטוחה שכן. שבועיים לפני שעברנו לישראל אמא קראה לי ולאחי ואמרה שבקרוב אנחנו עוברים לישראל". אנה נותקה בבת אחת מחברותיה, משפתה, מנופי ילדותה. בסיפור הציוני ובספר האוכלוסין של מדינת ישראל כתוב "עוֹלָה". עד שהדבקנו את קבוצת הילדים הספקתי למחות שתיים-שלוש דמעות סוררות.

יונתן

השעה חמש אחר הצהריים היא שעתו הקשה של מנהל בית הספר. הוא יושב לבדו במשרד ומתפלא שהצליח לחצות עוד יום אחד קשה במיוחד – כל הימים קשים במיוחד. בשעה כזאת נכנס פתאום יונתן. "אתה צריך מורים?" הוא שואל. "לא", אני אומר. הוא מסתובב לצאת, אך משהו בו תופס אותי. "בכל זאת, ספר קצת על עצמך", אני אומר. הוא מתיישב מולי. "אני אלמד את הילדים לחלום, להתנתק מכאן ועכשיו ולדמיין. אם הם לא ידמינו הם לא ישיגו דבר", הוא אומר. אני ממציא לו עבודה תחת כותרת תמימה, "שעת חינוך", ומכניס אותו לכיתה י'. בכל בוקר של יום חמישי לוקח יונתן 25 תלמידים לעולמות קסומים באמצעות סיפורים שלו ושל אחרים. לשיעור שלו כולם מגיעים בזמן. הם לומדים לדמיין את עצמם. ואני לומד לדמיין אותם. אלמלא דמיינתי אותם לא הייתי משיג דבר.

פואמות פדגוגיות כאלו מרגשות אותנו ונותנות לנו השראה – השראה בטמפרטורה גבוהה. אנחנו מגלים – אם אנחנו מחנכים בנשמתנו – את המשמעות העמוקה שגלומה בהוראה ובחינוך, ומחליטים, אולי, שגם אנחנו רוצים לעסוק בהם ולהשפיע על אישיותם וגורלם של אנשים צעירים. מה הוא עשה שם מנדי עם התלמידים שלו וגם עם אותו מורה שבא לחפש עבודה? הוא ביצע "תפניות אנושיות" – מהלכים בלתי צפויים שהונחו על ידי רגש אנושי ולא על ידי התנהגויות "המתחייבות" מתפקידו כמנהל. הוא ביקש מיוסף לבוא למשרד לדבר, ושמר על הדיבור הזה עד שיוסף התייצב; הוא נכנס עם אנה לכנסייה, תמך בה בעדינות ושאל אותה שאלה ישירה ונטולת שיפוט; הוא תפס את יונתן – מורה יצירתי – בדרך לדלת וסידר לו איזו משרה פיקטיבית. הוא התייחס לתלמידים לא כאל "תלמידים" – בעלי תפקיד במערכת שצריך לְכַצוֹת; הוא התייחס אליהם כאל בני אדם בעלי ערך מוחלט שחורג מתפקיד מערכתי כלשהו, כסובייקטים. היחס הזה נגע בהם והשפיע עליהם – וגם עלינו.

יש עוד יסוד בהוראה שעשוי לתת לנו השראה: האישיות החד-פעמית, ה**ייחודית**, של המורה. במקצועות מסוימים אפשר לנתק, לפחות באופן חלקי, בין העשייה לאישיות – מתכנתים מקצועיים עובדים באופן דומה, וכך גם רואי החשבון או טייסים. בהוראה, לעומת זאת, יש קשר אינטימי בין העשייה לאישיות. אם ההוראה הייתה ניתנת לצמצום לכמה אסטרטגיות נטולות אישיות, תוכנות מחשב היו מחליפות את המורים. אבל המורים עובדים עם האישיות שלהם, וככל שהאישיות שלהם מאופיינת יותר, ייחודית יותר, אמיתית יותר, היא משפיעה יותר – לא רק על התלמידים, אלא גם עלינו שצופים בה. הוראה ייחודית קוראת לנו – כמו לתלמידים – להיות אנו-עצמנו, להשתחרר עד כמה שניתן מהמוסכמות הארגוניות והחברתיות, מהמבט המגביל של הזולת, ולתת לאישיות הייחודית שלנו לבטא את עצמה וליצור את עצמה – גם בהוראה. מורים טובים, מורים מעוררי השראה, מתגלים ונוצרים בתהליך ההוראה. הם מלמדים כמו שאף אחד לפנייהם ואף אחד אחריהם לא לימד וילמד. ההוראה היא תמצית אישיותם החד-פעמית.

בהוראה יש בוודאי עוד יסודות בעלי פוטנציאל מעורר השראה – לא רק מקצועיות, אנושיות וייחודיות. אבל יתכן שהיסוד מכונן השראה החשוב ביותר נמצא לא בהוראה עצמה, אלא **בזה שצופה בה**; הוא עצמו צריך להיות פנוי להשראה, מוכן לקבל אותה ולהיענות לה. עובדה היא שסטודנטים יכולים להתבונן בהוראה מקצועית, אנושית וייחודית וחלקם יקבלו ממנה השראה וחלקם לא. השראה היא אפוא "פרויקט" משותף שבו סובייקט מסוים מוכן לפגוש אובייקט מסוים – "מעורר השראה".

ולסיכום, אם השראה פועלת עלינו כמחזקת חיים, אם היא מעוררת אותנו לפעול בתחום מסוים, ולפעול בדרכנו שלנו, ייתכן שהשראה היא מטרת החינוך וההוראה – לפחות לפי השקפה חינוכית מסוימת. אפשר להגדיר את מטרת החינוך וההוראה כניסיון לעורר השראה – להניע צעירים לחיות וליצור בעקבות התפעלות מחיים ומיצירה של אחרים. חינוך והוראה שנותנים השראה לתלמידים, יתנו בוודאי השראה גם לסטודנטים שצופים בהם – אם הם פנויים להשראה.